

VALORI ȘI SIMBOLURI ÎN POVEȘTILE PENTRU COPII

ILEANA DASCĂLU¹

Facultatea de Filosofie, Universitatea din București

Values and Symbols in Fairytales. Stories and fairytales speak to the child, as well as to the adult, in many mysterious ways. They give expression to a soul's deep yearnings, help bring inner conflicts to the light of consciousness, and show the way to one's untapped resources. Philosophy for children, and child-oriented education in general have put stories and fairytales to a good use, building on their capacity to stimulate critical thinking, meaning-searching, interpretive skills and narrative imagination. This paper starts from the idea that children and teenagers would have better educational experiences if they had more opportunities to engage in open discussions on stories and fairytales, as well as creative storytelling. To build the case, I will first focus on the transformative power held by symbolic language, and, using examples from the French psycho-sociologist Jacques Salomé's work, I will suggest that even what comes across as a very simple story can have great potential to build a child's sense of autonomy. I will then turn to some characteristics of fairytales, which not only carry multiple layers of cultural meanings, but also, by their themes and structures, often mirror the inner processes of the human psyche. One may rightly argue that many of these would be incomprehensible to a child and should remain so. However, focusing on the hero and anti-hero distinction, I will try to show that exposure to such fairytales can benefit children and teenagers by the mere fact that it enriches the conventional opposition between characters who do right and those who do wrong by describing their process of development as a function of unconscious action or conscious choice.

Keywords: children, stories, fairytales, symbols, archetypes, hero, anti-hero.

1. DIMENSIUNI FORMATOARE ALE POVEȘTILOR

A asculta sau a citi o poveste reprezintă una dintre experiențele cele mai profunde ale copilăriei. Pentru cei mai mulți dintre noi, curiozitatea față de aventurile personajelor îndrăgite, empatia cu care le însoțeam pe drumul lor în așteptarea deznodământului care să ne confirme așteptările, uimirea de a descoperi că pentru ele sunt posibile o mulțime de lucruri inaccesibile nouă, au creat un spațiu al experienței în care vitalitatea, libertatea, imaginația și implicarea aveau o intensitate greu de regăsit în viața adultă. Nu este surprinzător că poveștile, în variatele lor forme, au fost explorate, de-a lungul timpului, ca mijloace de dezvoltare a personalității copiilor, metode educative sau terapeutice. Din perspectiva cercetării, studiul lui Vladimir Propp despre morfologia basmului a deschis calea către analiza temelor

¹ ileana.dascalu@filosofie.unibuc.ro

constante în culturile lumii și care, luate împreună, descriu drumul maturizării personajelor. Acestea îndeplinesc mereu o serie de funcții² în jurul cărora se construiesc basmele, ceea ce permite stabilirea unor tipologii. Pentru Bruno Bettelheim³, poveștile ne ajută să ne găsim un sens propriu, iar poveștile din vechime, în ciuda distanței față de condițiile contemporane de viață, reușesc să îndeplinească acest scop datorită simbolurilor pe care le conțin. Poveștile din vechime oglindesc constante ale personalității umane, abordează straturile conștiente și subconștiente ale psihicului și descriu într-un mod profund stadii ale maturizării prin care trecem cu toții (atașamente emoționale, rivalități inconștiente, separarea de familie, dezvoltarea sentimentului propriei valori, accesarea resurselor interioare și stabilirea propriilor scopuri).

Filosofia pentru copii și, în general, pedagogia orientată spre copii integrează poveștile vechi sau noi ca instrumente utile pentru dezvoltarea memoriei, a gândirii logice, a capacității discursive sau a motivației pentru studiu⁴. Poveștile „bogate conceptual”⁵, unele chiar create de grupuri de copii, pot ajuta la extinderea capacităților analitice, educând creativitatea, grija și înțelegerea dimensiunilor particulare sau universale ale contextului.⁶ La ora actuală, când din ce în ce mai mulți copii și adolescenți se exprimă sărac sau cu dificultate sau, sub influența unor experiențe școlare defavorabile, asociază lectura cu o obligație, folosirea sistematică a poveștilor în educație ar putea fi o soluție cu multe beneficii.

Filosofia pentru copii deține metode care să formeze capacitatea de a pune întrebări pe marginea fie a unei povești cunoscute, fie a uneia inventate, încurajând abordarea autonomă și critică a textului. Aceste deprinderi sunt, fără îndoială, extrem de importante pentru o educație vie și care să-i ajute pe copii să se cunoască mai bine, să distingă între mai multe planuri ale unei povești și, mai ales, să reînvețe să gândească narativ. În continuare, mă voi concentra asupra dimensiunii simbolice și terapeutice a poveștilor, care cred că ne apropie de viziunea că filosofia rămâne, în primul rând, o cale de cunoaștere a sufletului omenesc.

2. PUTEREA VINDECĂTOARE A LIMBAJULUI SIMBOLIC

Poveștile au darul de a comunica într-o formă care să poată fi primită acele lucruri pe care copiii le știu, dar nu le pot exprima, de cele mai multe ori pentru că nu au găsit un mod care să fie acceptat de adulții din jurul lor. Abordarea psihosociologului francez Jacques Salomé, fondator al metodei ESPERE (Energie

² Vladimir Propp, *Morphology of the Folktale*, Austin, Texas, University of Texas Press, 2009, p. 21.

³ Bruno Bettelheim, *The Uses of Enchantment. The Meaning and Importance of Fairy Tales*, New York, Vintage Books Edition, 2010.

⁴ Rob Parkinson, *Storytelling and Imagination: Beyond Basic Literacy 8-14*, Abingdon, Oxon, Routledge, 2011, p. 9.

⁵ Matthew Lipman, *Thinking in Education*, New York, Cambridge University Press, 2003, p. 277.

⁶ *Ibidem*.

Specifică pentru o Ecologie Relațională) ne ajută să înțelegem poveștile în primul rând ca pe un canal pentru energia vindecătoare a limbajului care exprimă emoțiile noastre și, în același timp, păstrează „legătura cu misterele arhaice ale omenirii”⁷.

La baza viziunii lui Salomé stă ideea că nevoia de a relaționa echilibrat și armonios este fundamentală pentru dezvoltarea unei ființe umane, dar pentru aceasta, înainte de a pune în comun ceea ce vrem să aducem în relația cu un copil sau un adult, este esențial ca fiecare să se asculte pe sine. Copiii se nasc cu această capacitate, însă, de cele mai multe ori, influența adulților care și-au însușit deja numeroase mecanisme de apărare le-o diminuează. Credințele care i-au ajutat pe ei înșiși să facă față situațiilor dificile din copilăria lor sunt proiectate cu autoritate asupra copiilor, care, deși se simt pe nedrept certați, îngrașiți sau respinși, nu au cum să înțeleagă cum s-au dezvoltat regulile și comportamentele adulților. De aceea, unul dintre primele demersuri simbolice de vindecare poate fi lectura unei povești care validează emoțiile copilului și îi prezintă, cu ajutorul unor personaje din afara mediului său cunoscut, situații în care se poate recunoaște cu ușurință.

Așa cum scrie Jacques Salomé în prezentarea unuia dintre cele trei volume dedicate poveștilor vindecătoare,

Poveștile ne transpun în afara timpului, sunt dincolo de începuturi și trec mult mai departe decât durată unei vieți. Poveștile se înscriu într-un spațiu în care vârsta cititorului este întotdeauna cea a lecturilor pe care le face. Orice cunoaștere, oricât de relativă ar fi ea, conține o parte de întrebări care scapă oricăror răspunsuri. Poveștile se apropie cât mai mult de interogațiile referitoare la lucrurile nespuse.⁸

Salomé nu pornește, deci, de la întrebarea: „Cum îl pot ajuta poveștile pe copil să înțeleagă lumea, ce e bine și ce e rău, cum să ia decizii și cum să gândească critic?”, ci, mai degrabă, de la ideea că un copil știe deja ce este important pentru el (ce îi place, ce nu îi place, cum se simte atunci când cineva se comportă cu el într-un fel sau în altul, de ce îi este teamă sau rușine), dar că trebuie ajutat să reînvețe să se asculte pentru a comunica apoi într-un mod relațional. Prin intermediul poveștilor, un copil își poate clarifica propriile nevoi și emoții – pentru că personajele ficționale le exprimă sau îi arată situații în care neexprimarea acestora are consecințe negative –, poate înțelege mai bine că lumea adulților nu este una perfectă și că regulile sau comportamentele care i se impun au, de multe ori, alte cauze decât cele care îi sunt prezentate, poate avea o imagine mai clară despre locul său și locul celuilalt într-o relație, deci poate învăța să se gândească și la consecințele acțiunilor lui, își poate identifica, grație personajelor care nu sunt limitate de aceleași restricții ca el, propriile resurse pentru a se descurca într-o anumită situație. De asemenea, va putea înțelege că noțiuni ca respect, curaj, iubire sau libertate, nu au un singur sens. Poveștile îl vor ajuta să contextualizeze fiecare

⁷ Jacques Salomé, *Povești pentru a iubi. Povești pentru a ne iubi*, București, Editura Ascendent, 2007, p. 4.

⁸ Jacques Salomé, *Povești despre rătăcirii. Povești despre speranțe*, București, Editura Ascendent, 2007, p. 6.

dintre aceste noțiuni importante pentru viața lui interioară și relațională chiar dacă a învățat deja să le definească în termeni străini de experiența și imaginația sa.

Cărțile lui Jacques Salomé scrise deopotrivă pentru copii și foști copii deschid multe posibilități pentru integrarea limbajului simbolic al poveștilor în susținerea dezvoltării armonioase a psihicului și a capacității de relaționare. În acest sens, poveștile pot fi considerate forme de „îngrijiri relaționale”⁹, capabile să identifice simptome ale suferințelor, și, întrucât poartă cu ele „energii esențiale vieții, precum încercările, perseverența, umbra și lumina, iubirea și compasiunea”¹⁰, deschid și căi de vindecare. *Povestea fetei care căuta în ea Calea Cuvintelor*¹¹ este un astfel de exemplu. O fetiță nu putea niciodată exprima ceea ce simțea și, de obicei, era foarte furioasă din această cauză. Pentru o vreme, a crezut că este mai bine să se închidă în ea, dar într-o zi a auzit la radio un poet care a spus: „Fiecare om are o Cale a Cuvintelor pe care trebuie să o găsească.” Fetița a prins curaj și a pornit la drum. Rând pe rând, asemenea eroilor din poveștile populare, cărora forțe nevăzute le scot în cale obiecte magice, găsește exact cuvintele de care are nevoie: „Îndrăznește”, „Viață”, „Singur”, „Tu” și, în cele din urmă, „Vei trăi”. Fiecare cuvânt este personificat și îi permite fetei, dar și copiilor care primesc povestea, să se înțeleagă fără să se judece. Pe „Singur” îl găsește „ghemuit și zgribulit ca și cum i-ar fi fost frig”. La început el tace, dar după ce fetița îl mângâie, se prezintă și îi spune: „Mă simt pierdut. Nimeni nu se interesează de mine și nu se ocupă de mine”. Astfel, fetița învață din exterior ceva despre interiorul ei și povestea îi dă dreptul să se poarte cum vrea cu fiecare cuvânt întâlnit. La capătul drumului, își dă seama că toate cuvintele alese se combină într-un mesaj pentru ea: „Îndrăznește-ți viața, tu singură ești cea care o trăiești” și, din acea zi, începe să se plimbe pe Calea Cuvintelor, unde va descoperi, cum ne spune autorul, multe bogății care îi vor uimi și pe cei din jur.

Povestea exemplifică una dintre temele de bază ale abordării lui Jacques Salomé: nevoia de a învăța cu toții cum să comunicăm, în condițiile în care ceea ce se înțelege de multe ori prin comunicare este un schimb de mesaje necorelate, fără atenție la celălalt și nevoile lui. Adesea, părintele care întrerupe ceea ce vrea să exprime copilul pentru a transmite propria lui părere, a oferi o soluție sau a schimba registrul relevant pentru copil, la fel ca profesorul care pune doar întrebări închise, pot fi încredințați că procedează corect, însă, în realitate, suferința fetei din povestea de mai sus este produsul unei astfel de comunicări non-relaționale. Așa cum explică Salomé, „cel care încearcă o emoție se îndoiește de propria lui trăire atunci când o persoană importantă pentru el (unul dintre părinți, de exemplu)

⁹ „Numesc îngrijiri relaționale totalitatea gesturilor, a cuvintelor, a atitudinilor, a demersurilor realiste sau simbolice pe care le pot propune unei persoane care are o problemă de sănătate, pentru ca aceasta să înțeleagă mai bine sensul somatizărilor sale, [...] pentru a-i da posibilitatea de a redeveni un subiect activ, pentru a reuși să-și regăsească și să își dezvolte energiile și resursele care îi vor permite să aibă mai multă autonomie fizică, mai multe posibilități în întâlnirile pe parcursul vieții sale.”, Jacques Salomé, *Povești pentru a ne vindeca. Povești pentru a crește*, București, Editura Ascendent, 2007, p. 4.

¹⁰ Jacques Salomé, *Povești pentru a iubi*, p. 6.

¹¹ Jacques Salomé, *Povești pentru a ne vindeca*, pp. 21–24.

îi denigrează, îi neagă sau încearcă să-i impună trăirile sau sentimentele”¹². Povestea îi oferă copilului care o citește posibilitatea de a începe să vindece părți din el: lipsa de încredere, însingurarea, sentimentul că este neacceptat și neîngrijit pentru că nu se poate exprima sau o face în moduri inacceptabile pentru ceilalți. Structura simplă a poveștii le permite cititorilor de orice vârstă să se concentreze asupra faptului că, de la un cuvânt terapeutic la altul, personajul își îmbogățește propria înțelegere a emoțiilor și învață calea care îi poate oferi mai multă vitalitate.

Alte povești îi pun față în față pe copii cu părinții lor, inițiind un dialog între credințele, emoțiile și comportamentele fiecărei lumi. *Povestea băiețelului care a vrut să își schimbe prenumele*¹³ descrie un copil înconjurat de grija părinților, care, însă, nu îl pot respecta ca pe o individualitate distinctă. Părinții îl consideră centrul universului lor și sunt foarte preocupați să-i organizeze fiecare moment din viață conform propriei lor viziuni. Deși o fac cu cele mai bune intenții, copilul se simte presat, nevăzut și ajunge să creadă că fericirea părinților lui depinde de ceea ce face el bine. În final, băiețelul se simte atât de împovărat de rolul de părinte al propriilor lui părinți, care are datoria să aibă grijă ca ei să fie mereu mulțumiți, încât hotărăște să-și schimbe prenumele. Le transmite astfel că nu mai vrea să fie infantilizat și că își cere dreptul să aibă o viață a lui. Surprinzător, în cele din urmă mama mărturisește că și ei i-ar fi plăcut să își poată schimba prenumele, pentru că părinții ei îi dăduseră numele primei lor născute, care murise, iar tatăl se gândește că și lui i-ar fi plăcut să-și aleagă alt prenume. Curajul copilului de a fi el însuși aduce o schimbare în bine pentru el și pentru cei din jur, care devin mai conștienți de ei înșiși.

3. EROI ȘI ANTI-EROI

În viziunea lui Jacques Salomé, poveștile integrează un limbaj simbolic, al cărui potențial vindecător este imens pentru că suspendă convențiile de vârstă sau bagaj cultural și, comunicând cu inconștientul, „provoacă, declanșează o adevărată alchimie reparatoare, restauratoare a imaginarului rănit”¹⁴. Desigur, conținutul poveștilor este, de cele mai multe ori, modelat conștient prin structuri de dezvoltare a narațiunii, tipuri de personaje și contexte, care transportă valori specifice unor culturi și momente istorice. Uneori, prezența unor personaje emblematice pentru anumite culturi, cum ar fi Nastratin Hogeia, înțeleptul hâtru, sau Coiotul, uneori un anti-erou în folclorul indienilor nordamericani, imprimă un curs previzibil poveștilor, ceea ce nu exclude capacitatea acestora de a comunica simbolic.

De exemplu, *Cum și-a primit Coiotul numele*¹⁵, o poveste din cultura indienilor Okanogan din America de Nord prezintă, la un prim nivel, o structură

¹² Jacques Salomé, *Dacă m-aș asculta, m-aș înțelege*, București, Editura Curtea Veche, 2002, p. 10.

¹³ Jacques Salomé, *Povești despre rătăcirii*, pp. 22–26.

¹⁴ Jacques Salomé, *Povești pentru a ne vindeca*, p. 5.

¹⁵ Erica Helm Meade, *Luna din fântână. Povești înțelepte pentru o transformare profundă a vieții*, București, Editura Niculescu, 2020, pp. 348–353.

simplică: Marele Spirit le transmite Animalelor-Oameni că, înainte de a împărți pământul cu rasa oamenilor, fiecare dintre ele va primi un nou nume și o misiune specială; pentru aceasta este necesar ca fiecare să se ducă în zori la cabana din pădure unde le va aștepta Marele Spirit. Coiotul, de felul său orgolios, lăudăros, nepăsător față de ceilalți, mascându-și adesea incapacitatea de a-și asuma responsabilități și a fi onest cu sine prin escrocherii sau comportamente toxice, este convins că va primi cel mai important nume. Cu toate acestea, nu se poate trezi la timp, ajunge ultimul la Marele Spirit și rămâne cu același nume, care înseamnă, de fapt, Imitatorul. Marele Spirit îl liniștește spunându-i că „un animal vicelan și priceput la escrocherii”¹⁶ este foarte important pentru a apăra pământul de monștrii care îl atacă din când în când. De aceea va primi și puteri speciale: se va putea preschimba în ce dorește, iar, dacă va fi nevoie, Vulpea îl va putea învia folosind un fir din blana sa. Doar în acest context, defectele Coiotului se vor transforma în calități; dacă se va folosi de ele pentru a face „fapte nesăbuite”, va continua să fie „batjocorit și disprețuit”¹⁷. Sensul moralizator către care conducea desfășurarea poveștii (anti-eroul este sancționat, narcisismul său se confruntă cu realitatea, valorile morale sănătoase triumfă în fața înșelătoriilor) este depășit.

Din perspectiva psihologiei analitice, Coiotul exemplifică, în această ipostază, un proces de vindecare în care omul se confruntă cu propria sa umbră pentru ca, în final, să ajungă să o accepte și să o integreze. Cu ajutorul unui ghid din exterior sau din interior, el are ocazia să înțeleagă dualitatea fiecărui aspect. Coiotul sau aceia care se identifică cu el își pot schimba credința că cineva este intrinsec bun sau intrinsec rău și, mai ales, pot învăța să facă diferența dintre o persoană și comportamentele sale. Pentru Marele Spirit, Coiotul este la fel de important ca celelalte Animale-Oameni și nu este direct sancționat pentru comportamentele lui. Totuși, pentru că acestea generează adesea situații în care ceilalți au de suferit, Marele Spirit îi oferă Coiotului o misiune ca să-și poată exprima umbra pentru binele celorlalți. El primește astfel libertatea de a alege ce să facă dacă vrea să fie perceput ca un anti-erou sau ca un erou. Mai important este că i se cere să își asume responsabilitatea pentru procesul său de transformare și se întoarce la sine, devenind după aceea – așa cum reiese și din alte povești – un sprijin sau un ghid pentru ceilalți.¹⁸

¹⁶ *Ibidem*, p. 351.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ „Cei mai mulți dintre noi se regăsesc în această poveste, căci înstrăinarea de sinele autentic face parte din experiența umană. Majoritatea oamenilor au încercat în anumite momente ale vieții să joace roluri care nu li se potriveau, crezând că astfel vor dobândi un statut superior, mai multă putere, afecțiune sau siguranță. [...] Adesea, cei care au fost răniți devin cei mai buni profesori și vindecători, pentru că ei înțeleg suferința și, după ce s-au vindecat complet, își păstrează darul compasiunii față de ceilalți. Coiotul exemplifică prin excelență figura vindecătorului rănit și, după ce i se închide rana narcisică, pornește în misiunea de a-i învăța pe oameni rostul lor pe pământ.” Erica Helm Meade, *Luna din fântână. Povești înțelepte pentru o transformare profundă a vieții*, București, Editura Niculescu, 2020, pp. 352–353.

Dacă extindem contextul de interpretare, Coiotul poate fi privit ca o personificare a Trickster-ului – în unele culturi zeu, în altele erou – uneori ludic, alteori doar malițios sau amoral, care sfidează convenții, uzând după bunul plac de propriile-i puteri. În mitologia tribului vest-african Yoruba, el este Edshu¹⁹, care este foarte bucuros atunci când creează haos, chiar dacă oamenii ajung să se bată din cauza înșelătoriilor sale. În folclorul polinezian, el este Maui, capabil de șiretlicuri și uneori comportamente condamnabile, dar în același timp cel care reușește să prindă Soarele cu lațul pentru ca oamenii să se bucure mereu de căldura acestuia²⁰. În poveștile comunităților indigene din Pacificul de Nord-Vest (Tlingit, Haida), el este Corbul, care „se pune uneori în slujba unor cauze nobile, iar alteori acționează mânat doar de propriile capricii și dorințe”, reflectând „slăbiciunile, dar și potențialul oamenilor, precum și metamorfozele unui personaj enigmatic, semidivin, capabil să transgreseze limitele materiei, timpului și spațiului”²¹.

Trickster-ul, cel care se pretează la șiretlicuri, escrocherii, mânat de dorința de a-și depăși limitele, de a-i pune în încurcătură pe ceilalți și, din când în când, de a depăși ludic diverse interdicții poate fi văzut și ca un maestru al înșelătoriilor creative, care pot fi sublimate prin artă. Lupta sa este, la un nivel primar, cu natura, cu limitele pe care mediul sau corpul le fixează pentru fiecare muritor²². Pare firesc, așadar, ca figura Trickster-ului să fie interpretată ca o vârstă a conștiinței sau un stadiu din ciclul mitului eroului, o analogie pentru procesul de dezvoltare a conștiinței Eului. Așa cum explica psihanalistul american Joseph L. Henderson, referindu-se la studiul antropologului Paul Radin, figura Trickster-ului caracterizează cea mai puțin evoluată perioadă a vieții, dominată de nevoi instinctuale:

Lipsindu-i orice scop, în afară de gratificarea nevoilor lui primare, este crud, cinic și lipsit de sentimente. (Poveștile nord-americane despre Iepurele Brer sau Vulpea Reynard păstrează esența mitului Tricksterului.) Această figură, care la început ia forma unui animal, trece de la o peripeție hoțescă la alta. Dar, pe măsură ce face asta, aduce o schimbare. La finalul tuturor năzbâtiilor, eroul începe să preia din asemănarea fizică a unui adult.²³

Trickster-ul are, deci, rădăcini mai profunde decât solul tradițiilor culturale. Studiul lui Radin, comentat de Jung, care pornește de la ideea că personajele mitice au un corespondent în psihic, ne oferă o imagine de o mare bogăție a contextelor în care este prezentă această figură. De la simbolistica descrierii medievale a diavolului ca

¹⁹ Joseph Campbell, *The Hero with a Thousand Faces*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 2004, p. 42.

²⁰ Erica Helm Meade, *Luna din fântână*, pp. 307–313.

²¹ *Ibidem*, p. 376.

²² Lewis Hyde, *Trickster Makes This World. Mischief, Myth, and Art*, New York, Farrar, Straus and Giroux, 1998.

²³ Joseph L. Henderson, „Vechile mituri și omul modern”, în C.G. Jung *et al*, *Omul și simbolurile sale*, București, Editura Trei, 2017, p. 140.

maimuță, *simia dei*, la cea a carnavalului care răstoarnă ordinea socială și morală la figura lui Mercurius din tradiția alchimică, la vânător, șaman sau vraci, Trickster-ul este, în viziunea lui Radin și a lui Jung, „o structură psihică arhetipală extrem de veche”, o emblemă a unei „conștiințe umane absolut nediferențiate”, a unui suflet rămas foarte aproape de nivelul animal²⁴. Omul contemporan nu este, datorită civilizației, la adăpost de această structură, care se poate exprima individual sau colectiv; dimpotrivă, anulând sau ignorând formele ritualice prin care cei vechi aduceau în lumina conștiinței acest stadiu al dezvoltării Eului, el riscă să devină mai dogmatic și mai vulnerabil²⁵. Atunci când figura Trickster-ului ni se înfățișează în povești, avem ocazia să ne confruntăm cu un personaj „deopotrivă subuman și suprauman, o ființă animalică și divină”²⁶, care nu este conștientă de sine. Acesta este, de fapt, și motivul pentru care Trickster-ul este adesea respins și considerat rău, în vreme ce forma lui nediferențiată îl împiedică să relaționeze cu ceilalți. Prin urmare, este important ca această figură să nu fie reprimată sau tratată ca un reziduu al unor timpuri barbare, pentru că, în măsura în care poate fi considerată un aspect al umbrei, riscă să se mobilizeze cu nebănuită forță în structuri și comportamente colective.

Poveștile care nu impun interpretări închise, moralizatoare vizavi de erou și anti-erou sunt purtătoarele unor daruri unice. De asemenea, poveștile au puterea de a transporta peste secole, uneori în forme subtile, personaje și contexte care exprimă simbolic structuri ale psihicului. De cele mai multe ori, bogăția straturilor simbolice necesită un interpret capabil de asocieri profunde, care să poată identifica în decorul cultural amprentat de tradiții și stiluri istorice tiparele arhetipale pe care poveștile le șlefuesc și le păstrează pentru noi.

Povești devenite clasice, care par transparente și dedicate copiilor, cum este, de exemplu, *Firul de pai, tăciunele și bobul de fasole*²⁷, popularizată de Frații Grimm, sunt, pentru psihologia analitică, mărturii ale istoriei civilizației și modele pentru înțelegerea dinamicilor din psihicul uman. Povestea, este, așa cum explica Marie-Louise von Franz, una dintre colaboratoarele apropiate ale lui Jung, un exemplu de *Schwank* – am putea spune snoavă – , însă nu ludicul este registrul ei profund. Iată ce ne spune, pe scurt, povestea într-una dintre versiunile sale: o bătrână pregătește focul ca să-și facă de mâncare, dar un fir de pai, un tăciune și un bob de fasole ajung împreună pe jos (scapă, deci, de la moarte). Bobul de fasole le propune să devină prieteni și cei trei hotărăsc să plece împreună în lume. Ajung în dreptul unui pârâu pe care nu știu cum să-l traverseze. Firul de pai are ideea să se întindă de-a curmezișul apei pentru ca tovarășii săi să poată trece. Ajuns pe podul

²⁴ C.G. Jung, „On the Psychology of the Trickster Figure” (pe baza studiului lui Paul Radin, *Der Göttliche Schelm*, cu comentarii de C. G. Jung și Karl Kerényi), în C.G. Jung, *The Collected Works*, Volume 9, Part 1: *The Archetypes and the Collective Unconscious*, New York, Princeton University Press, 1980, p. 260.

²⁵ *Ibidem*, p. 267.

²⁶ *Ibidem*, p. 263.

²⁷ Frații Grimm, *Povești alese*, București, Editura Venus, 1991, p. 5.

improvizat, tăciunile se sperie de apă și pregetă. Firul de pai începe să ardă, iar el și tăciunile cad în pârâu și mor. Bobul de fasole rămas pe mal râde cu atâta poftă, încât crapă în două, dar nu moare, pentru că apare un croitor care îl coase cu ață neagră și iată de ce „de atunci toate boabele de fasole au rămas cu o dungă neagră”.²⁸ La un prim nivel, povestea pare să ne transmită două mesaje: înțelepciunea și prudența contează în viață și, oricât s-ar strădui unii, nu întotdeauna reușesc să scape de ceea ce îi înfricoșează. Este foarte posibil ca un copil sau un adult să rămână cu această învățătură, însă la fel de posibil este ca povestea să ne atingă la un nivel mai profund decât conștientizăm, generând emoții sau asocieri care se prelungesc în vise. Pentru a ne face o idee despre ce dinamici din psihicul uman pot fi identificate aici, studiul lui Marie-Louise von Franz despre tiparele arhetipale în povești este un ghid prețios.

Analizând această poveste, von Franz ne invită să privim figura bătrânei care gătește la foc ca pe un fel de arhetip al Mamei Naturi, cea care poate să transforme, să alchimizeze materia. Ea nu este, însă, o ființă desăvârșită, pentru că se grăbește (iar graba este, într-un fel, un semn al prezenței răului) și îi scapă din mâini un pai și un bob de fasole – este, deci, mai aproape de o ființă a cărei umbră se manifestă nerecunoscută. Firul de pai poate fi interpretat ca un simbol al lumii subterane, al tărâmului morților, pentru că este acea parte a plantei care se aruncă sau care, în anumite ritualuri, este folosită în sens sacrificial, ritualic prin ardere. Totodată, el apare în poveste și ca un aspect nedevelopat al conștiinței umane: se laudă și nu poate fi de folos. Tăciunile este legat de cărbune, la rândul său un simbol al lumii umbrelor sau al tărâmului morților, dar poate fi privit și ca o imagine a naturii pasionale a omului pentru că, așa cum explică von Franz, alchimiștii credeau că în cărbune elementul foc există latent și devine vizibil când întâlnește principiul extern, în acest caz focul din vatră. Fasolea este, conform mitologiei greco-romane, tot un simbol al lumii lui Hades, concret, hrana morților, iar pitagoreicii credeau că în ea sălășluiesc spirite străvechi și nu o mâncău.²⁹ Totodată, se considera că are proprietăți afrodisiace, ceea ce indică un dublu: bobul de fasole este cel care îi conduce pe ceilalți la moarte, cel care râde și, într-un fel bizar, învie purtând pentru totdeauna semnul morții (ața neagră cu care este cusut). În concluzie, acest trio vegetal se leagă de „un aspect vegetativ al sufletului, acel aspect al inconștientului destul de jos, în profunzimea corpului, unde existăm doar ca ființe corporale”³⁰.

Niciunul nu poate trece pârâul, nu poate conecta partea conștientă a psihicului cu inconștientul. Tăciunile și bobul de fasole vor să treacă dincolo, „vor să fie recunoscute și acceptate în conștiință. Ele au o contribuție creativă.”³¹, însă cel care se oferă să servească drept pod aparține inconștientului care nu își înțelege propria natură. Firul de pai și tăciunile împlinesc un sacrificiu fără voia lor, însă

²⁸ *Ibidem*, p. 7.

²⁹ Erica Helm Meade, *Luna din fântână*, povestea „Pitagora și câmpul de fasole”, pp. 211–213.

³⁰ Marie-Louise von Franz, *Archetypal Patterns in Fairy Tales*, Toronto, University of Toronto Press, Inner City Books, 1997, p. 184.

³¹ *Ibidem*, p. 189.

bobul de fasole rămâne pe celălalt mal. Nu este întâmplător că salvatorul său, croitorul, este o întruchipare a Trickster-ului. Dintr-o perspectivă culturală, continuă von Franz, ar trebui să ne gândim că în Europa medievală, când s-a cristalizat, probabil, această poveste cu rădăcini mult mai vechi, meseria de croitor nu era una prin definiție masculină. Nu necesita forță, nu conducea la glorie, ci încuraja o viață mai degrabă domestică și se baza pe abilități accesibile și femeilor. Ne putem gândi la altă poveste culeasă de Frații Grimm, *Croitorașul cel viteaz*, care ne prezintă un tânăr nu foarte norocos și mulțumit de viața lui, dar care, printr-un act inițial de istețime impulsivat de nevoia de a se prezenta altfel decât, probabil, se consideră, reușește să-i păcălească pe mulți creând situații în care calitățile și defectele celorlalți reușesc să îl pună pe el în valoare. Revenind la povestea analizată de von Franz, putem înțelege mai bine simbolistica actului salvator și transformator de la final. Bobul de fasole, mai înțelept, totuși, decât tovarășii săi, nu își cunoaște nici el limitele și natura muritoare, de aceea salvatorul său firesc este Trickster-ul, care în această poveste nu își dezvăluie decât calitatea de vindecător într-un context în care moartea și viața, tragedia și umorul carnavalesc sunt greu de diferențiat. Croitorul ar putea fi „o personificare a zeului Mercurius, cel care unește contrariile” și, în realitate, „funcția transcendentă”³² care permite integrarea conținuturilor inconștientului.

Putem observa, cu ajutorul acestei interpretări valoroase, prezentarea unui proces de creștere și de conștientizare, care străbate timpurile, regăsindu-se în diverse forme în culturi precristine și creștine. De aceea, o astfel de poveste conține un bogat potențial terapeutic, care poate fi absorbit în diverse grade în funcție de maturitatea celor care se întâlnesc cu ea. Asemenea Coiotului, croitorul și bobul de fasole exemplifică o dualitate cu care este benefic să ne familiarizăm pentru a putea depăși interpretările închise, care ar decodifica povestea mai ales în termeni de vicii și virtuți.

Nu în ultimul rând, este util să ne întrebăm dacă lectura acestor povești ne ajută în timp să depășim ideea că drumul nostru în viață este construit doar din reacții la factori din exterior. Indiferent cum este personificată în povești, figura Trickster-ului îi amintește unei conștiințe care și-a început procesul evoluției de stadiile ei mai puțin dezvoltate și, astfel, nu vom uita „cum arătau lucrurile ieri”³³.

Din perspectiva filosofiei pentru copii, cred că valoarea poveștilor de înțelepciune, care oglindesc procese ale psihicului uman, constă în posibilitatea interpretărilor deschise și a asocierilor pe care copiii le fac în mod intuitiv. Ce se întâmplă cu eroii și anti-eroii este mai interesant în termenii propriei lor dezvoltări decât în aceia ai recompensei și pedepsei, ceea ce arată că poveștile din vechime nu sunt nici artificiale, nici ambivalente, pentru că fiecare personaj ajunge într-un punct în funcție de ceea ce face conștient și inconștient.

³² *Ibidem*, p. 193.

³³ Paul Radin, “On the Psychology of the Trickster-Figure”, în C.G. Jung, *The Collected Works, Volume 9, Part 1: The Archetypes and the Collective Unconscious*, New York, Princeton University Press, 1980, p. 267.

CONCLUZII

Beneficiile folosirii poveștilor în educație și în filosofia pentru copii sunt importante în condițiile în care capacitățile analitice, discursive și interpretative sunt din ce în ce mai puțin dezvoltate în școli și, la un alt nivel, pentru că oferă o cale de auto-cunoaștere profundă. Poveștile din înțelepciunea culturilor lumii, prin structurile lor narrative și limbajul simbolic care oglindesc procese ale psihicului uman, construiesc punți către lumile interioare ale copiilor, exprimând în forme inteligibile și acceptabile ceea ce ar fi dificil și uneori dureros de exprimat. Nu toate poveștile inspiră la fel de mult, nu toate sunt la fel de terapeutice și nu orice poveste este potrivită pentru orice vârstă sau orice persoană. Există povești care exprimă mai explicit decât altele dificultățile și îndoielile cu care se confruntă un copil sau un adolescent, cum sunt cele ale lui Jacques Salomé, după cum există și povești care, la prima vedere, vorbesc mai degrabă despre caracteristicile și valorile unor culturi. Dacă folosesc un limbaj simbolic, toate pot iniția o legătură cu părți din trecutul personal sau familial al cititorului, permițând conștientizări ale conflictelor interioare, găsirea resurselor pentru a depăși situațiile dificile și clarificarea propriilor valori.

De asemenea, poveștile populare, basmele, poveștile de înțelepciune sau, pe scurt, cele din vechime, ne ajută să redescoperim bogăția și spiritualitatea lumii – mulți copii nu vor crede că, într-adevăr, animalele pot vorbi, ne citesc gândurile și ne ajută când suntem la ananghie, dar pot învăța să le aprecieze altfel și să le ofere alt loc în universul lor. Olăritul, torsul, aratul pământului pot să nu aibă un corespondent în experiența directă a unui copil din zilele noastre, dar sensul lor de conectare cu materia și prelucrare a acesteia merită păstrat, întrucât se leagă de raportul nostru cu natura, pe care tehnologia nu îl anulează.

Modelele de comportament pe care le oferă poveștile sunt valoroase pentru că expun situații și soluții mai complexe decât cele pe care un copil le poate găsi în mediul lui. De aceea este important ca aceste modele să fie receptate și analizate într-un mod deschis, fără distincții stricte, de tipul eroi-anti-eroi, ci, mai degrabă, ca posibilități de dezvoltare a cuiva. În acest sens, și personajele ale căror comportamente sunt considerate negative îi pot transmite unui copil care își pune întrebări că nu doar sancționarea lor contează, ci și lecțiile pe care aceste personaje le-au învățat sau le-ar fi putut învăța, precum și circumstanțele care le-au condus spre acele comportamente.

Folosite în școli, poveștile de înțelepciune oferă posibilitatea de a ne reconecta cu darurile culturilor tradiționale – intuiția, imaginația, capacitatea de a înțelege limbajul naturii și de a o onora – pe care nu le-am pierdut nici noi, dar, ca membri ai unor culturi care depozitează cunoașterea aproape exclusiv prin scris, nu mai știm unde să le căutăm. Nu în ultimul rând, poveștile ne-ar putea ajuta să recâștigăm iubirea de înțelepciune și respectul față de educație, așa cum ne sugerează povestitoarea și psihanalista Erica Helm Meade:

În civilizațiile timpurii, arhitectura instituțiilor educaționale reflecta valorile înalte ale culturii. Afară, dincolo de porțile școlii erau așezate statui de zei și zeițe ca semne ale inspirației și erudiției, cum ar fi Apollo și Sarasvati. Elevii cunoșteau poveștile acestor zeități, iar a urma aceeași cale spre cunoaștere ca ele era un privilegiu conștientizat. [...] Poveștile ne învață să aspirăm nu la recompense imediate, ci la acea noblețe care vine dintr-un comportament înțelept. De asemenea, ele ne ajută să înțelegem că alegerile pe care le fac personajele sunt foarte importante pentru deznodământ. Astăzi, când apatia, agresivitatea, izolarea și frica domină școlile, a venit vremea poveștilor care ne reamintesc că totul depinde de ceea ce facem noi și de modul cum interacționăm cu ceilalți.³⁴

³⁴ Erica Helm Meade, *Luna din fântână*, 2020, pp. 30–31.